

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ І КУЛЬТУРНИХ ІНДУСТРІЙ

Анотація

У записці проаналізовано специфіку сучасних культурних та креативних індустрій як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку сучасних розвинутих країн. Доводиться, що розвиток культурних та креативних індустрій (ККІ) супроводжується якісними економічними і соціальними змінами в суспільстві. Показується актуальність для сучасної України розвитку ККІ з огляду на необхідність реформування вітчизняної економіки і переходу до інноваційних форм економічної діяльності (с. 2-3).

Здійснено аналіз сучасного стану (с. 4-6), потенціалу (с. 6-7) та проблем розвитку вітчизняної сфери ККІ. Зокрема, наголошується на недооцінці їх значущості серед управлінців, відсутності досвіду комунікації у просуванні культурного продукту, незадовільний рівень нормативно-правової бази функціонування ККІ, нестача менеджерів культури, здатних опанувати сучасними управлінськими технологіями (с. 7-9). Визначено пріоритети державної політики у сфері ККІ (с. 9-10).

Надано низку рекомендацій з метою реалізації системної протекціоністської державної культурної політики, спрямованої на підтримку культурних та креативних індустрій (с. 11-12).

Зокрема, пропонується підготувати зміни до Закону України «Про культуру», які б сприяли інноваційній діяльності та визначали засади децентралізації культурної політики. Також пропонується розпочати роботу щодо створення Національної програми розвитку культурних та креативних індустрій. З метою створення нормативно-правової бази, що регулює сферу креативних індустрій пропонується започаткувати роботу щодо підготовки профільного законопроекту, присвяченого ККІ.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ І КУЛЬТУРНИХ ІНДУСТРІЙ

Соціально-економічний контекст креативних та культурних індустрій

Розвиток креативних і культурних індустрій (далі – ККІ) є невід’ємною складовою сучасної економіки розвинутих країн світу. За даними, що наводяться у доповіді ООН «Розширення шляхів місцевого розвитку»¹ присвяченій креативній економіці, яка була підготовлена ЮНЕСКО спільно з Програмою розвитку Організації Об’єднаних Націй (ПРООН), світовий товарообіг креативної продукції і послуг досяг у 2011 р. рекордної суми в 624 млрд дол. і більш ніж подвоївся в період з 2002 по 2011 рр. У період між 2002 і 2011 рр. експорт креативної продукції в країнах, що розвиваються, наблизився до 12,1 % щорічного приросту.

Довідково: Поняття «креативні індустрії» почало використовуватися у 90-х роках ХХ ст., що було пов’язано із поширенням інформаційних технологій та розвитком постіндустріального суспільства. У країнах Західної Європи поштовхом для розвитку ККІ стало перенесення індустріальних підприємств у країни з більш дешевою робочою силою. На місці старих промислових районів та внаслідок появи додаткових трудових ресурсів почався активний процес розвитку «креативної економіки», до якої відносяться напрями економічної діяльності, орієнтовані на створення продукції інтелектуальної власності. Вперше це поняття набуло концептуального наповнення у доповіді «Проектування креативної індустрії», підготовленої Міністерством культури, медіа та спорту Великобританії у 1998 р. Тут **креативні індустрії визначаються як галузі економіки, які ґрунтуються на індивідуальній творчості, майстерності і таланту, що мають потенціал для створення доданої вартості і нових робочих місць.** Близькими за змістом поняттю «креативні індустрії» є «культурні індустрії», тому часто ці поняття вживаються як синоніми. У документах Європейського Союзу прийнято використовувати поняття «креативні та культурні індустрії».

ККІ активно поширюються у європейських країнах. Тут доход від функціонування креативних індустрій перевищує 700 млрд дол. Документами ЄС культура і творчий сектор визнаються джерелами економічного зростання, порозуміння і діалогу в суспільстві.

¹ Согласно докладу ООН, креативные индустрии стимулируют экономический рост и развитие. UNESCOPress 14.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/ru/media-services/in-focus-articles/creative-industries-boost-economies-and-development-shows-un-report/>

Це відображається у стратегії соціально-економічного розвитку ЄС на період до 2020 року «Європа 2020», ухваленої у 2010 р. та Резолюції Європейського парламенту «Про сприяння розвитку культурних та креативних індустрій Європи як джерела економічного зростання та зайнятості», ухваленої у 2013 р.² Підтвердженням важливості розвитку ККІ стало започаткування програми Європейської Комісії «Креативна Європа», розрахованої на 2014-2020 рр. Її особливістю є те, що вона передбачає участь країн, які не є членами ЄС. У 2015 році до цієї програми приєдналася Україна. Однак, значення розвитку ККІ для України залишається багато в чому недооціненим. Наразі в Україні посилюється процес деіндустріалізації, якій був спричинений головним чином внаслідок втрати промисловими підприємствами традиційних ринків збуту у РФ і СНД. Так, частка промисловості у ВВП зменшилася з 45,8% у 1991 р. до 21,2% 2017 р.³. В Україні зміцнюється сировинний тип економіки, коли основними статтями експорту стають аграрна сировина і продукція металургії з низькою часткою доданої вартості. В сучасних умовах відродження індустріального потенціалу, який дістався від радянського періоду, та багато в чому був неконкурентний, є недоцільним та неефективним. Натомість **поширення ККІ може стати однією із альтернатив розвитку економіки, зокрема, поштовхом для інноваційного малого і середнього підприємництва**, призведе до формування нової моделі економічного розвитку – формування креативної економіки, яка диверсифікує джерела отримання доданої вартості. Переваги цього напрямку полягають у наступному:

1) Не потребує великих інвестицій. В цьому плані актуальним є розвиток різноманітних форм ККІ – музичної та видавничої індустрії,

² Скавронська І.В., Гончарук А.О. Тенденції розвитку креативних індустрій в країнах Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/48.pdf>

³ Пояснювальна записка до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10ef5b65-0209-4aa1-a724-49fd0877d8d6&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuPromislovoogoKompleksuUkrainiNaPeriodDo2025-Roku>

концертного та гастрольного бізнесу, моди, цифрової анімації, рекламних послуг, дизайну, виставкової діяльності, телебачення та кіно.

2) Висуває нові вимоги до робочої сили, виробничої інфраструктури та інституційного оточення порівняно з індустріальною економікою.

3) Створює нематеріальні цінності, які не піддаються грошовій оцінці і які вносять істотний внесок у забезпечення розвитку суспільства, орієнтованого на людину.

4) Дає можливість використовувати культуру в якості двигуна і каталізатора процесів економічного, соціального та екологічного розвитку.

Все це актуалізує вирішення державою комплексу завдань щодо інституційного розвитку, законодавчого закріплення та широкого впровадження ККІ в Україні.

Становище культурних та креативних індустрій в Україні.

Нині фіксується низка позитивних зрушень у сфері розвитку ККІ. Перш за все, це - приєднання України до програми «Креативна Європа», що створює підґрунтя засвоєння європейських практик та співробітництва із західними творчими агенціями.

Позитивним стало нещодавнє ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії»⁴, адже в законодавстві до цього часу визначення креативних індустрій та специфіки цієї діяльності було відсутнє. Імплементация внесених новацій до підзаконних актів створюватиме засади для подальшого нормотворчого врегулювання підтримки інноваційної культурної діяльності.

Слід зауважити, що у «Довгостроковій стратегії розвитку української культури», ухваленій урядом у 2016 р., є окрема позиція «підтримка інновацій, нових знань, креативних індустрій, що відповідають викликам

⁴ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2458-viii>

XXI століття»⁵, проте відсутня деталізація визначення напрямів, за якими мають розвиватися ККІ.

Загалом, можна констатувати, що відбувається поступовий інституційний розвиток ККІ: сформовано окремий підрозділ у Міністерстві культури України – сектор розвитку креативних індустрій; активізувалася діяльність численних творчих та громадських структур у галузі ККІ; відбувається проведення різноманітних заходів, які визначають найактуальніші напрями становлення ККІ (як-от щорічні форуми «Креативна країна», на яких відбуваються дискусії, присвячені оптимізації розвитку культурних і креативних ініціатив в Україні). Серед механізмів стимулювання розвитку сучасних практик у сфері культури заслуговує на увагу програма «Академія культурного лідера», яка реалізується Міністерством культури України спільно із Goethe-Institut в Україні, розрахована на 2018-2019 рр. Мета програми полягає у підготовці менеджерів у галузі культури для ОТГ та малих міст України із використанням сучасних механізмів та досвіду кращих практик країн ЄС. Процес децентралізації створює нові виклики і, водночас, можливості розвитку культури на місцевому рівні. Тому ефективне управління культурними процесами та розвиток людського потенціалу сприятиме економічному та соціальному розвитку місцевих громад.

Потрібно наголосити, що Експортна стратегія України **визначає ККІ як сектор з високим попитом на світових ринках**. До нього віднесено наступні напрями: легка промисловість; послуги індустрії моди та дизайну (графічний, промисловий та дизайн інтер'єру); аудіовізуальні послуги: кінематограф, телебачення, радіомовлення, кіноіндустрія, видавничі та інші виконавські і візуальні мистецтва; культурні і цифрові послуги, реклама та зв'язки з громадськістю; образотворче і сценічне мистецтво; традиційна

⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р Про схвалення «Довгострокової стратегії розвитку української культури - стратегії реформ». // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>

культура (творчі ремесла, декоративно-прикладне мистецтво, фестивалі)⁶. У Стратегії зазначається, що ККІ належать до секторів, що перебувають на етапі формування та потребують комплексної інституційної підтримки, спрямованої на їх розвиток з метою досягнення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках.

Довідково. За підрахунками у 2017 р. із 16,4 мільйонів працюючих громадян в Україні близько 470 тис. осіб (2,8%) були задіяні у сферах креативної економіки. Вони принесли країні порядку 105 млрд грн., що складає приблизно 4,4% ВВП. Зокрема, ІТ-технології, де задіяно близько 100 тис. осіб, принесли приблизно 81 млрд. грн. доходу. Архітектура, дизайн та мода, де працює 6,5 тис. осіб, принесли порядку 17 млрд. грн. Медійна сфера, де зайняті 14 тис. осіб, забезпечила біля 200 млн. грн. доходу. Проведення фестивалів та музична галузь, де зайнято близько 700 осіб, принесли 10 млн.грн.⁷

Свідченням розвитку в Україні ККІ є функціонування різноманітних арт-кластерів. Зокрема, це заявлені плани щодо створення «Креативного кварталу» у Львові, - багатofункціонального культурного кластеру для підприємців. У реалізації проекту заявили свою участь низька світових компаній таких як Microsoft, Cisco, Intel та ін. В Івано-Франківську анонсовані плани з ревіталізації заводу «Промприлад» з метою створення хабу творчості. У Києві – це функціонування арт-заводу «Платформа». Провідна роль у розвитку креативних індустрій належить Львову, де створені креативні простори. Зокрема, це - «!FESTrepublic», на етапі реалізації «Фабрика повидла», «Lem Station» завод «РЕМА», бізнес-центр «Промисловий», бізнес-сіті «Технопарк», а також підприємства ІТ-галузі, які орендують колишні промислові об'єкти. Проте, про масштабний розвиток ККІ поки що не йдеться, а проекти у галузі ККІ реалізуються переважно за рахунок іноземних інвестицій, грантів та приватного капіталу⁸.

Потенціал України у розвитку ККІ.

⁶ Розпорядження Кабінету міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017 р «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-eksportnoyi-strategiyi-ukrayini-dorozhnoyi-karti-strategichnogo-rozvitku-torgivli-na-20172021-roki>

⁷ Юрасов С. Як українці роблять гроші на ідеях [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://project.liga.net/projects/just_business/

⁸ Скиба М. Креативні індустрії в Україні: вистояти, просвітити(ся) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/158758>

Європейський експерт у сфері культурних індустрій К.Фарінья, аналізуючи досвід функціонування галузі в Україні, вказує на наступні **резерви розвитку**: 1. активізація нормотворчої діяльності, що передбачає визнання пріоритетності розвитку культури і ККІ, розробку плану їхнього розвитку, налагодження партнерства між суб'єктами ККІ; 2. формування інфраструктури ККІ та, зокрема, покращення її фінансування; 3. розвиток необхідних навичок суб'єктів ККІ, промоція продукції галузі серед широкого загалу; 4. забезпечення міжнародного співробітництва українських учасників ККІ⁹.

Довідково: У глобальному розрізі Україна має неабиякий потенціал для розвитку креативних індустрій. Так, згідно з даними **світового Індексу креативності Україна посідає 45-е місце зі 139 країн**. Індекс креативності оцінює країни за трьома ключовими показниками - технології, таланти і толерантність. Зокрема, при складанні рейтингу враховуються інвестиції в наукові дослідження і розробки, число дослідників і патентів на душу населення, рівень і характер освіти, дані соціологічних опитувань Gallup на тему ставлення жителів різних країн до іммігрантів, расових і етнічних меншин¹⁰.

Залишається невикористаним потенціал, спрямований на створення економічних стимулів для зміцнення державно-приватного партнерства в сфері підтримки культури. Так, норма (пункт 197.1.31) Податкового кодексу України, згідно з якою культурний продукт звільняється від сплати ПДВ, не працює, оскільки відсутні відповідні підзаконні акти, які б визначали конкретні форми її впровадження. Правову базу реалізації зазначеної норми Податкового кодексу має складати окремий закон «Про національний культурний продукт», який було заплановано підготувати згідно Програми діяльності Кабінету Міністрів України ще у 2015 р. Однак проект цього закону до цього часу залишається у стані на розробки.

Проблеми розвитку культурних та креативних індустрій.

⁹ Фарінья К. Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine_UA.pdf

¹⁰ Оpubліковано рейтинг найкреативніших країн світу // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/lifestyle/life/opublikovano-rejting-samih-kreativnih-krajin-svitu-74163.html>

Експерти одностайні у тому, що більшість сфер української ККІ знаходяться в зародковому стані. Внаслідок слабкого розвитку внутрішнього споживчого ринку вони тяжіють до експортної спрямованості. Водночас державною статистикою повною мірою не враховуються надходження від креативних індустрій. Об'єктивна оцінка стану розвитку ККІ неможлива без створення вітчизняної статистичної бази у сфері креативних індустрій. Це, на думку експертів, вимагає «чіткого визначення, що таке «креативний сектор» та якими індикаторами система статистики відстежуватиме кількість робочих місць, обсяги ВВП, що дозволить ефективно управляти цими процесами»¹¹. Зокрема, є правова невизначеність поняття «креативний капітал», який наразі є «величезний, нерегламентований неоформлений і, за великим рахунком, тіньовий сектор економіки України»¹². Тож, на порядку денному стоять завдання внесення до урядових програм конкретних задач розвитку цього напрямку, удосконалення правової бази, та, насамкінець, створення збалансованої протекціоністської політики для розвитку ККІ.

Слід зауважити, що культурні та креативні індустрії сприймаються управлінцями здебільшого як різновид розваг, несерйозним видом діяльності або формою організації вільного часу громадян. Питання, що стосуються розвитку культури та креативної діяльності, особливо на місцевому регіональному рівні, розглядаються за так званим «залишковим принципом». В управлінському середовищі розповсюджена недооцінка потенціалу ККІ для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Наразі ККІ проходять початковий період свого розвитку, для якого є характерними відсутність досвіду комунікації, як з місцевими органами влади, так і громадами, у просуванні культурного продукту. Бракує фахівців ринку креативної продукції, доступу до фінансування, підтримки від

¹¹ Холодницька А.В. Актуальні тенденції розвитку креативних індустрій в Україні в умовах глобалізації // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/19.pdf

¹² Давимука С.А., Федулова Л.І. Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови: монографія / С.А. Давимука, Л.І. Федулова; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». - Львів, 2017. - С. 227.

центральної та місцевої влади, насамкінець, кваліфікованого споживача. Дається в знаки нерозвиненість мережевих структур у галузі ККІ.

Також існують численні міжвідомчі бар'єри, що перешкоджають налагодженню системи управління ККІ. Зокрема, це й багато в чому нераціональний поділ між культурною та економічною діяльністю, багаторівнева структура підпорядкування об'єктів культури (державна, місцева і комунальна власність).

Суттєвою перешкодою у розвитку ККІ є недосконале законодавство у сфері захисту авторських прав та відсутність ринку авторської і патентної продукції. Водночас розвитку вітчизняних ККІ багато в чому заважає розповсюдження піратської продукції.

Проблемою залишається нестача менеджерів культури, здатних опанувати сучасні управлінські технології, бюрократизм в органах управління. Дається взнаки подекуди слабкий рівень підготовки самих й суб'єктів ККІ, зокрема вміння керувати проектами, адже, здебільшого, учасниками ККІ є представники творчих професій, а не бізнесмени.

На порядку денному стоять проблеми дерегуляції діяльності ККІ, необхідність врахування у податковому законодавстві специфіки цієї діяльності. Бракує стимулів, які б приваблювали бізнес інвестувати у ККІ.

Можна визначити наступні пріоритети державної політики в сфері розвитку ККІ:

1) Системна протекціоністська державна культурна політика спрямована на підтримку ККІ, за рахунок якої, на початковому етапі створити умови переважної привабливості вітчизняної продукції ККІ перед імпортною. Протекціоністська політика має бути націлена на формування прийнятних умов інвестування у сферу культури та креативного розвитку.

2) Визнання на урядовому рівні пріоритетності розвитку ККІ, як одного із актуальних напрямів економічної, інноваційної та суспільної

політики. Це вимагає ухвалення низки документів щодо державної політики в сфері ККІ.

3) Створення належного рівня нормативно-правової бази функціонування ККІ.

4) Підтримка конкурентоздатних інноваційних проектів, які націлені на опанування населенням культурних компетенцій, з метою зростання якості «людського капіталу».

5) Забезпечення економічної самодостатності культурної сфери, яка довгий час фінансувалася за залишковим принципом. Бюджетна підтримка має здійснюватись відповідно до масштабних завдань, які покликана виконувати сфера культури.

6) Розвиток державних і громадських інститутів, які сприяють реалізації інноваційної культурної діяльності, за рахунок ліквідації адміністративних бар'єрів і реалізації культурної політики на засадах широкої громадської участі. Державні інститути мають стати джерелом інновацій, а не їх гальмом.

7) Розробка та впровадження відповідних новацій у формах статистичної звітності щодо розвитку ККІ.

Висновки

ККІ - невід'ємна складова соціально-економічного розвитку сучасних розвинутих країн, яка визначається поняттями «креативна економіка», «креативні індустрії», «творчі індустрії», «культурні індустрії».

Загальновизнаним є те, що розвиток ККІ супроводжується якісними економічними і соціальними змінами в суспільстві. Опанування практиками ККІ є актуальним завданням для України з огляду на необхідність осучаснення вітчизняної економіки і її адаптації до європейського економічного і гуманітарного простору, а також створює можливості для переходу до інноваційних форм економічної діяльності.

Для розвинутих держав одним із пріоритетів є інвестиції у розвиток інноваційного потенціалу культури. Це сприяє становленню «креативної економіки», яка функціонує за рахунок нових ідей і здатна їх втілювати у конкурентні товари та послуги. Тож, очевидною є актуальність державної підтримки інновацій у культурі як умови для становлення креативного середовища та соціально-економічного розвитку України.

В Україні галузь ККІ тільки формується, але існують підстави стверджувати, що розвиток ККІ виступатиме вагомим ресурсом зміцнення соціально-економічного потенціалу регіонів дедалі більше, бо галузь ККІ має неабиякі резерви для зростання.

У той же час, ігнорування проблем культурного розвитку загрожує виникненню так званого феномену «культурної пастки», - ситуації, коли згубні і віджилі ціннісні установки стають стійкими нормами життя, перетворюючи будь-яку стратегію реформ на неефективну.

Рекомендації

1. Кабінету Міністрів України, Міністерству культури України:

- підготувати зміни до Закону України «Про культуру», які б сприяли інноваційній діяльності та забезпечували права інтелектуальної власності у сфері культурних інновацій. Зокрема, у новій редакції Закону необхідно закріпити пріоритетне значення інноваційної діяльності; визначити засади децентралізації культурної політики через розмежування функцій та повноважень центральних і регіональних органів влади, які здійснюють управління в сфері культури, забезпечивши інтеграцію креативних кластерів у місцеві та регіональні програми соціально-економічного розвитку;

- підготувати підзаконний акт, спрямований на реалізацію відповідної норми (пункт 197.1.31) Податкового кодексу України щодо звільнення від оплати ПДВ операцій зі створення, просування, реставрації та розповсюдження вітчизняного культурного продукту;

- у підготовці Плану дій уряду на 2019 рік передбачити окремий напрям, присвячений розвитку ККІ.

2. Міністерству культури України:

- разом із недержавними експертними організаціями розпочати роботу над створенням Національної програми розвитку ККІ, націленої на визначення пріоритетів культурної політики у захисті і розвитку ринку культурних індустрій;

- активізувати діяльність Робочої групи з підготовки оновленої Стратегії розвитку української культури. Новостворений документ має більш детально визначити пріоритетний характер ККІ та їх значення для соціально-економічного розвитку України.

3. Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності:

- із залученням недержавних експертних структур започаткувати роботу щодо підготовки профільного законопроекту, присвяченого ККІ. Зокрема, необхідно визначити їх міжгалузеву специфіку, форми та напрями функціонування, адаптувати європейський досвід впровадження новітніх підходів у сфері управління галуззю ККІ;

- провести парламентські слухання на тему розвитку ККІ. Одним із результатів слухань може бути формування міжгалузевої робочої групи, яка б об'єднувала представників центральних, місцевих органів влади і творчих агенцій з метою вироблення рекомендацій, націлених на подолання міжвідомчих бар'єрів та оптимізації нормативно-правової бази розвитку ККІ.

4. Національній Академії Наук України:

- ініціювати розробку та проведення комплексних соціологічних досліджень на тему становища культури в сучасній Україні. Такі дослідження мають бути спрямовані на збір та аналіз інформації про специфіку функціонування різноманітних культурних закладів у сучасних умовах, аналіз культурних потреб громадян тощо. За результатами досліджень доречно надати рекомендації Державній службі статистики

України для розробки і впровадження новацій у формах статистичної звітності щодо розвитку ККІ.

*Валевський О.Л.
відділ гуманітарної безпеки
вересень 2018 року*